

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Mieszka Janasa

**„Bitwa Krakowska 1914 oraz inne ślady działań militarnych na terenach podkrakowskich w świetle badań archeologicznych, historycznych i architektonicznych”
wykonanej pod kierunkiem prof. dr hab. Zbigniewa Pianowskiego, prof. UR dr hab. Andrzeja Rozwálki oraz promotora pomocniczego dr inż. arch. Krzysztofa Wielgusa w Instytucie Archeologii Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego**

Wstęp

Bitwa Krakowska stoczona na przełomie 1914 i 1915 r. była epizodem w skali I wojny światowej, jednak istotnym wydarzeniem z punktu widzenia historii Twierdzy Kraków (TK). Udział poszczególnych dzieł fortyfikacyjnych Twierdzy w przebiegu bitwy nie został dotąd kompleksowo opisany. Umocnienia polowe, które współtworzyły Twierdzę w wielu przypadkach są słabo udokumentowane. Badania archeologiczne, które mogą przybliżyć przebieg i realia konfliktu oraz dostarczyć informacji na temat częściowo zatartych struktur obronnych nie były prowadzone kompleksowo. Większość znalezisk archeologicznych z okresu I wojny światowej, odkrywanych na terenie Krakowa i jego otoczenia nie było też interpretowana pod kątem informacji jakich może dostarczać na temat przebiegu Bitwy Krakowskiej. Praca podejmuje próbę uzupełnienia tej luki. Wraz z upływem czasu zmniejsza się czytelność i pogarsza stan zachowania części dzieł współtworzących Twierdzę. Rozpoznanie i udokumentowanie istniejącego zasobu pozostałości umocnień i śladów działań z okresu I wojny światowej a Bitwy Krakowskiej w szczególności, może przyczynić się do zachowania tego cennego dziedzictwa kulturowego.

Ocena merytoryczna pracy

Praca doktorska mgr Mieszka Janasa jest bardzo obszernym, wartościowym opracowaniem, liczy 3068 stron, podzielona jest na cztery rozdziały poprzedzone wstępem oraz podsumowanie i bibliografię. Najobszerniejszą część pracy stanowi „Katalog stanowisk”, zawierający 199 kart z opisem poszczególnych obiektów fortyfikacyjnych istniejących oraz niezachowanych bądź takich, co do których istnienia pojawiają się wątpliwości.

Rozdział I zawiera wprowadzenie do pracy w postaci przedstawienia tematu i przedmiotu badań, zakresu, metod, problemu badawczego oraz tezy sformułowanej następująco: „Archeologia przez swoją metodykę oraz zakres działalności jest w stanie udokumentować zachowane jeszcze struktury, opisać te nikiące i podjąć próbę wskrzeszenia [czy raczej dostarczyć materiału pozwalającego opisać te struktury - uwaga recenzentki] brakujących

elementów, zagubionych w czasie. Informacje w ten sposób pozyskane mogą zostać powiązane z kontekstem bitwy, miasta i ludzi biorących udział w tym wydarzeniu” (s. 35).

Za cel pracy postawiono „zadokumentowanie i opisanie obiektów zabytkowych, również dzieł fortyfikacji w kontekście krajobrazu bitwy” oraz „przedstawienie w skatalogowanej formie, wraz z ujęciem między innymi stanu zachowania, zagrożeń, potrzeb konserwatorskich i rokowań dla obiektów militarnych stanowiących między innymi relikty z czasów Wielkiej Wojny” (s. 24).

Opis założeń związanych z pracą, umieszczony w tym rozdziale jest dość lakoniczny. Uzupełnienia znajdują się w różnych częściach pracy, na kolejnych stronach, czasami odległych od siebie. Dla czytelnika pracy stanowi to utrudnienie w zapoznawaniu się z metodami badań. Zakres terytorialny badań został uzupełniony m.in. listą obiektów niezachowanych, których lokalizację wskazano w pracy na str. 92 oraz wyjaśnieniem na str. 367 dotyczącym sektorów Twierdzy objętych badaniami i częściowo również zastosowanych metod. Dalszy opis metod znajduje się m.in. na stronach: 17 (wykorzystanie danych z LIDAR); 91 i 92 (wykorzystanie źródeł archiwalnych i innych metod do identyfikacji formy niezachowanych obiektów i ich części); 94 i 95 (wykorzystanie metody skanowania laserowego powierzchni ziemi); 97 (wykorzystanie archiwalnych ortofotomap); 153 (sposób pozyskania materiałów źródłowych z badań archeologicznych i problemy z tym związane); 463 (wymienione instytucje, z których pochodziły materiały archiwalne: CAW, Kriegsarchive). Opis metod budzi również pewne wątpliwości i pytania:

- Jak skompletowano katalog obiektów, na podstawie jakiej mapy lub wykazu (wspominanego w kilku miejscach w pracy planu mobilizacyjnego, innych dokumentów, czy wg. informacji ze str. 367, przypis 1216 wg. mapy opublikowanej w Atlasie Twierdzy Kraków)?
- Kwerendę jakich zbiorów archiwalnych lub dokumentacji przeprowadzono?
- Czy wykorzystane w pracy dane wysokościowe, pochodzące z Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii (GUGiK) zostały pozyskane wyłącznie w formie chmury punktów, którą Autor poddał samodzielnemu opracowaniu polegającemu na przygotowaniu modelu terenu, czy w formie gotowych map z jego ukształtowaniem (jeśli model był tworzony przez Autora samodzielnie to jakie oprogramowanie zostało wykorzystane)?

Podsumowanie stanu badań na podstawie przeglądu dostępnej literatury zawiera rozdział 1.7., który odnosi się do fortyfikacji w publikacjach polskojęzycznych, historii I wojny światowej, archeologii Twierdzy Kraków i szerzej archeologii współczesności, ze szczególnym uwzględnieniem archeologii pola walki. Na przeglądzie literatury oparta jest również treść

rozdziałów 2.2.1.-2.2.6, odnoszących się do specyfiki fortyfikacji krakowskich oraz zawierających szczegółowy opis przebiegu I wojny światowej z perspektywy TK oraz kolejnych okresów funkcjonowania twierdzy aż do czasów współczesnych. Rozdziały te nie zawierają odniesień do wyników badań lub interpretacji materiałów źródłowych, poza rozdz. 2.2.6. gdzie pojawia się odniesienie do takich materiałów w przypisie nr 1113 oraz oparte na badaniach terenowych, jak można się domyślić, zestawienia wybranych obiektów, które uległy zniszczeniu na stronach 326, 337 i 339.

Wprowadzenie do rozdziału 2.2., odnoszące się do uwarunkowań topograficznych Twierdzy, stanowi w gruncie rzeczy opis stanowiska badań czyli Twierdzy Kraków w ujęciu przestrzenno-geograficznym, z odniesieniami do konkretnych obiektów objętych badaniami. Powinno stanowić część rozdz. I. Szkoda, że nie powiązано tego fragmentu tekstu z mapą stanowiącą załącznik do pracy, przedstawiającą sektory forteczne. Dodanie do mapy oprócz ukształtowania powierzchni warstw z układem drogowym lub systemem cieków wodnych ułatwiłoby orientację. W tym rozdziale pojawiają się również niespodziewanie fragmenty dyskusji wyników na str. 105, odnoszące się do stanu zachowania kawern oraz wyniki badań w postaci omówienia i rzutów poszczególnych obiektów, metod wykorzystanych w pracy (str. 91-97), przeglądu literatury odnoszącego się do metod związanych z wykorzystaniem danych z LIDAR (str. 98-99). Część spośród zawartości rozdziału powinna znaleźć się w innych częściach pracy. Rozdział jest bardzo obszerny, liczy 153 strony, podzielenie go na podrozdziały pozwoliłoby uporządkować jego zawartość i ułatwiłoby przeglądanie treści.

Najistotniejszą, wartościową naukowo, częścią rozdziału jest omówienie znalezisk archeologicznych, związanych z poszczególnymi obiektami fortecznymi i ich interpretacja w kontekście przebiegu działań wojennych. Od str. 180 rozpoczyna się opis konstrukcji różnych form fortyfikacji polowej (stanowiska różnego rodzaju, rowy, schroniska, przeszkody, itp.), interesujący z punktu widzenia badacza fortyfikacji, pozbawiony jednak jednoznacznych wyjaśnień czy oparto go na informacjach zaczerpniętych z instrukcji wojskowych, zachowanych materiałów archiwalnych innego rodzaju (np. zdjęcia) czy wyników badań archeologicznych lub innych badań terenowych. Na str. 186. Wspomniano jedynie enigmatycznie dostarczające informacji „materiały historyczne”, a na str. 189 „uwzględnienie informacji pozyskanych w wyniku badań archeologicznych”. W tej części tekstu brak jednak odniesień do źródeł archiwalnych lub dokumentacji archeologicznych. Odwołanie do instrukcji saperskich znajduje się dopiero na str. 209 pracy (przypis nr 603), podczas gdy można domniemywać, że właśnie z niej częściowo mogły pochodzić informacje dotyczące konstrukcji wykorzystywanych w fortyfikacji polowej. Autor wykazuje szeroką wiedzę na temat

konstrukcji umocnień, konieczną przy przeprowadzaniu analiz i identyfikacji elementów dzieł zachowanych w terenie.

Rozdział 2.4. „Problematyka badań architektonicznych i krajobrazowych jest dość chaotycznie skonstruowany, zawiera rozważania natury ogólnej dotyczące krajobrazu warownego, zagadnień konserwatorskich, funkcji zieleni fortecznej, które lepiej pasowałyby do przeglądu literatury. Natomiast wnioski dotyczące wykorzystania obszaru zewnętrznego pierścienia twierdzy są słabo osadzone w argumentacji i w tym miejscu pracy przedwczesne, mogłyby natomiast stanowić fragment dyskusji uzyskanych wyników.

Częścią pracy wnoszącą nowe wartości naukowe jest rozdział III „Stan zabytków Twierdzy Kraków jako reliktyw pola bitwy”. W rozdziale 3.1. (błędnie jak sądzę numerowanym jako 1.1) omówiono specyfikę artefaktów odnajdywanych na terenie TK. Przydatną dla badaczy, którzy prowadzić będą prace w przyszłości, jest część rozdziału odnosząca się do najpowszechniej występujących rodzajów odnajdywanych pocisków, łusek, a także zachowanych śladów detonacji i rozważania nad sposobem identyfikacji i interpretacji tych śladów działań wojennych.

Rozdział 3.2. dotyczący zagrożeń zabytków związanych z TK odwołuje się do wyników badań, spostrzeżeń poczynionych w czasie ich prowadzenia oraz do aktów prawodawstwa i literatury, co nadaje tej części tekstu charakter dyskusji lub podsumowania wyników. Tabele ze spisem katalogowym stanowisk ze str. 456 i 463 można było, moim zdaniem połączyć. Kolumnę 3 w tabeli ze str. 463 błędnie opisano.

Bardzo istotną częścią pracy jest katalog obiektów scharakteryzowanych przy pomocy jednakowo opracowanych kart, zawierających część opisową i ilustracyjną. Karty są dobrze skonstruowane, zawierają podsumowanie kwerendy materiałów ilustracyjnych związanych z poszczególnymi obiektami oraz badań terenowych. Warto byłoby je uzupełnić odnośnikami do materiałów archiwalnych, z których prawdopodobnie pozyskano informacje na temat konstrukcji i historii obiektów. W niektórych przypadkach fragmenty dokumentacji ze zbiorów Politechniki Krakowskiej pojawiają się w kartach katalogowych, ale nie wszędzie (np. karta katalogowa nr 39 i dalsze). Na str. 463 wskazano, że wszystkie wykorzystywane plany (o ile nie zostały opisane w inny sposób) pochodziły z CAW lub Kriegsarchive, ale to informacja zbyt ogólna aby dotrzeć do właściwych zbiorów dokumentów. Jest to tym istotniejsze, że w przypadku nieistniejących obiektów powtarza się informacja, iż ich „lokalizacja została dokonana na podstawie dokumentacji austro-węgierskiej oraz planów mobilizacyjnych...”. Prawdopodobnie dokonanych analiz nie sposób zweryfikować bez dotarcia do właściwych dokumentów, co jest trudne bez wskazania zbiorów tych dokumentów i ich sygnatur (np. karty

katalogowe nr 12, 13, 14 i dalsze). Podstawową zasadą pracy naukowej jest możliwość weryfikacji źródeł podawanych danych i informacji. W kartach katalogowych części „Opis obiektu” i „Funkcja” mogłyby zostać połączone, ponieważ w niektórych przypadkach informacje w nich zawarte pokrywają się (np. karta nr 11, 32 i dalsze). Część materiału ilustracyjnego, można by pominąć jako mało czytelny z powodu słabej jakości lub utajnienia fragmentów ortofotomap (np. str. 777, 2265).

W spisie literatury umieszczono bardzo dużą liczbę pozycji, dobrze dobranych i właściwie wykorzystanych. Praca zawiera także odnośniki do stron internetowych w poszczególnych kartach katalogowych i przypisach w tekście jednak nie ujęto ich w spisie bibliografii, podobnie jak części materiałów źródłowych (dokumentacji technicznych, materiałów kartograficznych, instrukcji wojskowych), które pojawiają się jedynie w przypisach lub są wspomniane w tekście (np. str. 90, pozycja wymieniona w tekście jako źródło cennych informacji: *Notices sur les ouvrages de fortifications...*; na str. 93: *Service des Places Etrangères...*, obie nie ujęte w spisie literatury).

Podsumowując omówienie struktury pracy można uznać, że wymagałoby ono pewnego uporządkowania, co ułatwiłoby czytelnikowi poruszanie się po bardzo obszernym tekście.

Brakiem pracy jest, jak już wspomniano nie zawsze kompletne odwoływanie się do źródeł informacji, co jest częściowo uzasadnione objętością pracy. Niektóre fragmenty tekstu zawierające informacje historyczne pozbawione są odwołań do źródeł (np. str. 233, 419-422 liczne informacje zawarte w przypisach, np.: 680, 925, 926, 928, 1105, 1336-1344, 1422-1424). Nie wiadomo również na podstawie jakich materiałów przygotowano zestawienia oznaczenia łusek karabinowych w tabeli na str. 400 i 402. W opisach wielu obiektów w kartach katalogowych znajduje się jak już wspomniano, informacja że „lokalizacja obiektu potwierdzona [została] na podstawie dokumentacji austro-węgierskiej” lub „planów mobilizacyjnych”, bez konkretyzacji z jakich źródeł archiwalnych w poszczególnych przypadkach korzystano i gdzie się one znajdują. Brak precyzyjnie wskazanych źródeł w niektórych przypadkach, nasuwa szereg kolejnych pytań i uwag:

- Skąd pochodzą ortofotomapy wykorzystane w pracy (zostały przygotowane przez Autora na podst. materiałów z GUGiK, otrzymane z GUGiK, pozyskane z Geoportalu)?
- Na podstawie jakich materiałów można stwierdzić, że obiekty, przede wszystkim ziemne o charakterze umocnień polowych, powstałe w ramach przygotowywania Twierdzy do działań wojennych były „okryte zielenią forteczną”? Czy jest to pewne również w odniesieniu do tych, które nie istnieją (i nie jest pewne czy powstały)? Czy wynika to z dokumentacji projektowej (np. wymienione na str. 694, 686, 700 i wiele innych)?

Opracowanie graficzne pracy jest bardzo bogate, zgromadzono wiele wartościowych materiałów odnoszących się do opisywanych dzieł. W pracy zawarto liczne ryciny, zdjęcia, mapy. Najcenniejsze wydają się fragmenty dokumentacji archeologicznych, zgromadzone w wyniku kwerendy i prac prowadzonych przez Autora, zebrane i kompleksowo opisane oraz zinterpretowane w kontekście Bitwy Krakowskiej. Sposób edycji materiału ilustracyjnego posiada jednak braki: ryciny nie posiadają numeracji i nie ma odwołań do większości z nich w tekście. Umieszczone na końcu Tomu I pracy w załączniku mapy nie posiadają numeracji, nie są wymienione w spisie treści, brak odwołań do nich w tekście. W przypadku ortofotomap (pierwsza tego typu na str. 484) ukazujących poszczególne rejony forteczne, brak legendy opisującej stosowane oznaczenia. Brak również tytułów i numeracji tabel. Pojedyncze ilustracje pozbawione są podpisów (str. 155, 190, 194) lub nie podano ich źródła (mapy ze str. 299, 300). Dlaczego opisy reprezentatywnych dla TK znalezisk archeologicznych na str. 386 i 392-393 nie zostały połączone za pomocą odniesień w tekście z przedstawiającymi je ilustracjami na str. 386-391 i 394-399?

Byłoby pożądane podanie chociażby przybliżonego czasu powstania fragmentów dokumentacji poszczególnych obiektów, które Autor znalazł w zbiorach PK i zamieścił w pracy.

Praca napisana jest miejscami mało klarownym językiem. Zawiera błędy stylistyczne, gramatyczne i niestety również pojedyncze błędy ortograficzne, co częściowo można usprawiedliwić jej objętością (przypis nr 662, 666, str. 2990 wers 7, str. 2293 wers 26). Moim zdaniem objętość pracy można by zmniejszyć, opisując pewne zagadnienia w sposób bardziej syntetyczny. Autor stosuje również skróty nazw własnych kilkakrotnie nie rozwijając ich przy pierwszym zastosowaniu (np. ZBK str. 846, szczególnie trudne do rozszyfrowania dla osób spoza Krakowa, czy też łatwiejsze do rozwinięcia, bo powszechniej stosowane: GEZ, AWK). W wielu miejscach stosunek Autora do przedmiotu badań czyli zabytków fortyfikacyjnych i niewłaściwego postępowania z nimi znajduje moim zdaniem zbyt silny, emocjonalny wyraz, niepożądany w pracy naukowej (choć do pewnego stopnia zrozumiały), przykładowe sformułowania o zbyt silnym, moim zdaniem nacechowaniu emocjonalnym pojawiają się np. na str. 1029, 2465, 2968. Praca zawiera również sformułowania potoczne.

Pytania i uwagi szczegółowe:

- Czy krajobraz pola bitwy nie jest rodzajem krajobrazu warownego? (str. 24)
- Problematyka nie stanowi problemu badawczego (str. 33)

- Nie zweryfikowano stanu obiektu z karty nr 31, mimo to pojawia się informacja, że dzieło posiada bardzo dobrze zachowane wyposażenie. Zdjęcia obiektu pochodzą z 2005 r. w związku z czym chyba nie mogą być dobrym materiałem weryfikacyjnym, chyba że Autor miał dostęp do innych materiałów (str. 852).
- Dlaczego Autor uważa parki kulturowe za formę ochrony zabytków fortyfikacyjnych, której możliwość wprowadzania jest mało realistyczna? Tę formę ochrony wykorzystano w przypadku Srebrnej Góry i Kłodzka, były podejmowane również próby wykorzystania jej w przypadku Warszawy (której przypadek bardziej przypomina Kraków niż przytoczone wcześniej dwa przykłady).
- W karcie nr 72, na str. 1402 znajduje się stwierdzenie, że „na terenie pierwotnej lokalizacji baterii, istnieje niewielka szansa na uchwycenie reliktywów omawianej baterii”, jednak pozostałości tej baterii są opisywane na str. 168, co stanowi nieścisłość.

Podsumowanie

Praca posiada walory aplikacyjne, daje możliwość oceny potencjału istniejących obiektów Twierdzy Kraków. Szczegółowe opisy dotyczące ich stanu zachowania, pozwalają wyłonić te obiekty, które posiadają największe szanse na wykorzystanie, wskazują również obiekty wymagające podjęcia pilnych działań interwencyjnych. Wskazanie miejsc gdzie mogą istnieć pozostałości zniesionych obiektów daje możliwość służbom konserwatorskim wyznaczenia obszarów, które przy realizacji inwestycji powinny zostać objęte nadzorem. Analiza i interpretacja materiałów pozyskanych w ramach badań archeologicznych wnosi interesujące informacje w kontekście działań związanych z I wojną światową, na terenie Twierdzy Kraków. Omówienie specyfiki odnajdywanych artefaktów może być przydatne dla badaczy, którzy prowadzić będą prace na opisywanym terenie w przyszłości.

Praca doktorska mgr Mieszka Janasa posiada duże wartości poznawcze i praktyczne dla działań w krajobrazie warownym Twierdzy Kraków. Autor pracy włożył dużo wysiłku w jej wykonanie. Efekt końcowy w postaci przedstawionej do recenzji pracy i ocena jej całości jest z mojej strony pozytywna. Uchybienia w pracy, nie podważają jej walorów naukowych, wskazują jedynie na potrzeby uporządkowania i dopracowania układu pracy, np. w przypadku publikacji jej fragmentów. Praca jest wartościowa i wnosi nowe elementy do nauki polskiej.

Biorąc pod uwagę szeroki zakres przeprowadzonych badań, uzyskane wyniki oraz ich interpretację, stwierdzam, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska odpowiada wymaganiom stawianym pracom doktorskim i stanowi oryginalne rozwiązanie istotnego

problemu naukowego, dlatego składam wniosek o dopuszczenie do jej publicznej obrony na Uniwersytecie Rzeszowskim.

Poznań, 4 maja 2021 r.

Dr hab. inż. arch. Agnieszka Wilkaniec